

УДК 821.161.2.091«18»

ДОЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РОМАНТИЗМУ: СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ**Біличенко О.Л.**

Донбаський державний педагогічний університет

У статті зроблено спробу узагальнити погляди М. Костомарова і М. Драгоманова на українську культуру як цілісність в її історичному розвитку. Автор доводить, що у працях цих науковців бере початок теоретичне узагальнення історико-культурного розвитку України. Досліджено погляди вчених на збереження національних традицій, утвердження національної самосвідомості, поповнення духовного арсеналу нації культурними здобутками світової цивілізації. Акцентується увага на взаємозв'язку літературної, наукової та громадської діяльності М. Костомарова і М. Драгоманова. Висвітлюється вплив геніїв нації на формування національної ідеї, вирішення проблем державотворення в Україні.

Ключові слова: українська культура, національна ідея, ідеологія громадства.

Постановка проблеми. Кожний народ нагромаджує в історії певний досвід і перетворює його в неповторну систему культурних надбань. Культура виступає водночас і як мірило цивілізованості етносу, і як форма та зміст внутрішнього зв'язку поколінь. Процес створення і передавання всього найкращого у світову скарбницю, формування культурної традиції є своєрідною потребою кожної нації. Питання збереження та розвитку української державності на тлі глобально-цивілізаційних процесів набувають особливої ваги. Найважливіша загальна проблема полягає у тому, щоб зробити усе те цінне, що накопичила українська нація, постійно діючою основою нашого життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки вийшла друком велика кількість праць, у яких прямо або опосередковано висвітлюються питання діяльності М. Костомарова та М. Драгоманова. В них зроблено досить вдалу спробу подати огляд творчості видатних діячів, яка розглядається у взаємозв'язку з політичною і літературною в контексті європейського громадського і культурного процесу.

Так, наприклад, сучасний канадський дослідник П. Магочий, відмічаючи бездержавне існування українців у складі Російської та Австрійської імперії, вказує на значну роль інтелігенції в процесі українського національного відродження [3, с. 101]. Він характеризує період 1840-1900-х років національного українського відродження організаційною стадією, коли закладаються культурні організації (читальні, театри, бібліотеки, музеї, національні будинки), школи й видання для поширення знання про національну спадщину, яку вже зібрано або яка далі збирається.

І хоча вказана література має цінність для нашого дослідження, вона все ж торкається обраної тематики тільки з окремих питань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Українська культура сотні років перебувала «під патронажем» російської, польської, австрійської та інших культур і тому видавалася декому вторинною, сільською, провінційною. Культурні процеси гальмувала відсутність власної державності, адже не діяли державні механізми забезпечення вільного розвитку національної культури, існували обмеження на культурний обмін з іншими народами. В своїх працях М. Костомаров та М. Грушевський викладали не лише історичний шлях літератури

(«красного письменства», за тогочасною термінологією), а й розвиток матеріальної та духовної культури, що привів до витворення своєрідного світового та цивілізаційного типу українця. Це питання не знайшло достатнього висвітлення в дослідженнях сучасних науковців.

Мета статті. Розглянути культурницький підхід в українознавчих дослідженнях М. Костомарова та М. Драгоманова.

Виклад основного матеріалу. У працях М. Костомарова та М. Драгоманова знаходимо початок теоретичного узагальнення історико-культурного розвитку.

Микола Костомаров відомий як видатний український історик, етнограф, фольклорист, критик; його статті друкувались у прогресивних журналах «Основа», «Отечественные записки», «Современник». Жив і творив М. Костомаров у важкий для української культури час – період цькування українського слова і друку. Людина європейської освіченості, він знав і любив світову літературу, невтомно працював на ниві російської культури, але найбільшою його любов'ю були українське слово, дума, пісня. Пізніше М. Грушевський відзначав, що костомарівське дослідження фольклорної символіки стало основою теорії символів О. Потебні.

Все, що відбувається в політичному житті, розглядалося науковцем крізь призму головної мети – зберегти культурно-національну ідентичність українства. Костомаров вважав, що цього достатньо і для політики, бо в глибині душі кожного національно свідомого українця сидять Мазепа і Орлик. Культурницька орієнтація була заявлена в листі з Києва вкінці 1862 р. до редакції «Русского вестника» М. Н. Каткова, підписаному 21 громадським діячем – В. Антоновичем, Т. Рильським, П. Житецьким, П. Чубинським та іншими, де українські культурно-національні лідери відмежовувалися від звинувачень у сепаратизмі й заявляли про своє прагнення «вжити всіх сил, щоб дати народові змогу просвітитися, самоусвідомитися, усвідомити свої потреби і вміти їх заявити, одним словом через свій внутрішній розвиток стати на той громадський ступінь, на який його ставить закон» [1].

Культурницький підхід природно спирався на романтичний ідеалізм 40-х років, якому Костомаров залишився вірним до кінця. Він прагнув зберегти національний дух в його первісній чистоті, що мало гарантувати національну силу

в майбутньому. Так романтизм «Молодої Європи» початку – середини століття трансформується в національний консерватизм.

Романтична традиція вела до непорозумінь з новими поколіннями. Так, у фольклористичній збірці Драгоманова Костомаров бачить один недолік: «Матеріали, зведені П. Драгомановим, видані без пояснень, які б розв'язали читачам питання: що з надрукованого належить народній творчості, що, звідки і в якому вигляді увійшло в народ ззовні, рівним чином: яка риса в тому чи іншому народному творі належить тому чи іншому періоду народної історії» [2, с. 115]. Тут видно, чого взагалі добивався від дослідження народної творчості Костомаров: він прагнув знайти власне народний, національний елемент і відділити його від наносного, інонаціонального, народом сприйнятого, але для народу неорганічного. Йому не спадає на думку, що ця мета утопічна, бо народна творчість не існує як самостійний процес, ізольований від «високої», професійної культури, в тому числі культури міста, від національної та наднаціональної культури.

З іменем Костомарова пов'язані деякі непорозуміння у зв'язку з єврейським питанням. Як експерт, він ще в час заслання оцінював звинувачення євреїв в ритуальних убивствах і, виходячи з жорстокості деяких біблійних текстів, такої можливості не виключав (так само як і В. Даль).

Позиції Костомарова в єврейському питанні недовозначні. 1858 р. з протестом проти антисемітських виступів журналу «Иллюстрация» виступила велика група російських інтелігентів. Були тут і Краєвський, і Катков, і Чернишевський, і Тургенєв, і всі Аксакови, і Кавелін та багато інших. Костомаров, Куліш, Марко Вовчок, Номис і Шевченко, підписавши листа російської інтелігенції до редакції, додали до нього листа від українських інтелігентів, текст якого написав Костомаров.

Костомаров рішуче виступає проти антисемітизму, перспективи нових часів пов'язує з міжетнічною лояльністю та ініціює виступ українських культурних діячів в єврейському питанні солідарно з ліберальними інтелігентами Росії. В його тексті може дещо збентежити згадка про велике зло, що в минулому вчинили євреї українству. Цей вираз у Костомарова не випадковий. Як романтик-ідеаліст, що прислухається кризь історію до голосу національного духу, Костомаров не припускає думки про критичний аналіз фольклорного тексту. Вперше піддав сумніву свідчення у фольклорі XVI-XVII ст. про єврейські злочини М. Грушевський, і це зустріло опір багатьох істориків і фольклористів (включаючи О. П. Косач-«Пчілку», матір Лесі Українки, і Д. Яворницького). Дивовижно, але факт – чутливий і вразливий Микола Костомаров настільки поглинутий національною історією і настільки погано чує те, що поза нею, що виявляє необізнаність і необережність в оцінці «кривавого наклепу», і нечутливість у страшні дні погромів, залишаючись радше лояльним «чужим», ніж сповнений співчуття гуманістом.

Костомаров започаткував тенденцію до аполітичного просвітництва, що ставала дедалі впливовою в Громадовському русі. Позиція Костомарова ясно виражена в його листі до засланця Кониського 1863 р.: «Ох, лихо, та й годі! От і пра-

цюй, як знаєш, коли вас з України по Вологдам та по Вяткам розсилатимуть. Тепер не той час, щоб у ссилку грати; треба дома сидіти нишком та працювати. Народна освіта – от наше діло... Найбільш треба о тім старатись, щоб правительство на нашу справу вовком не поглядало, щоб не лякалось ані бунтів, ані якогось там сепаратизму та не мішало в нашій мові народові науку викладати» [4, с. 194].

Опортунізм Костомарова викликаний не особистою полохливістю чи ліберально-угодовськими поглядами: засновник та ідеолог Кирило-Мефодіївського товариства щиро вірив у те, що досить підтримувати і культивувати народний дух, щоб самі по собі розв'язалися політичні проблеми. Саме тому він чинив опір відраядженню Драгоманова за кордон і відмовився фінансувати його діяльність за рахунок фонду для науково-популярних видань, що був у розпорядженні Костомарова. У листі до Київської Громади 8 січня 1877 р. Костомаров писав: «Публіки малоросійської немає, а є народ, якому потрібні елементарно-наукові книги, а не публіцистика, така література, яка можлива при повній згоді з владою, а не при якій би не було опозиції» [4, с. 187]. Громада не погодилася з Костомаровим і відраядила Драгоманова для організації вільного закордонного видавництва поза цензурної української літератури.

Інакше складалася літературна і політична доля Пантелеймона Куліша. Кулішу належить, зокрема, заслуга розробки українського алфавіту (кулішівки), вжитого вперше в його «Записках о Южной Руси» (1856 р.), пізніше реформованого Б. Грінченком у «Словарі української мови» (1908 р.) і прийнятого за основу сьогоденного українського фонетичного правопису. Інша редакція кулішівки, введена Євгеном Желехівським (1844-1885 рр.) у «Малорусько-німецькому словнику» і унормована С. Смаль-Стоцьким та Ф. Гартнером 1893 р., була поширена в Галичині та Буковині, пропагувалася М. С. Грушевським, але витіснена «грінченківкою». В друкарні, заснованій Кулішем, видано твори Г. Квітки, «Народні оповідання» Марко Вовчок, альманах «Хата», 4 томи російських повістей самого Куліша. Ще з 50-х років Куліш підтримував зв'язки з галицькими українцями.

В середині 60-х років починається еволюція історичних та політичних поглядів Куліша, яка, зрештою, призводить його до ізоляції і від українського, і від російського, і від польського середовища. Фактично, як зазначав Драгоманов, і Куліш, і Білозерський (брат дружини Куліша, письменниці Ганни Барвінок) після польського повстання пішли на службу до російської адміністрації в Польщі, як і російські ліберали.

Певною мірою доля Куліша залежала від його індивідуалістичної натури, проте не можна не бачити в ній драми українського романтизму. Для тодішніх і пізніших критиків Куліша найважливішим виявлялось його ставлення до Переяславської ради та входження України до складу Росії. Позиція Куліша тут була не дуже постійною – від підтримки Переяславської угоди як неминучого наслідку відсутності державно-будівничих засад в козащині (особливо в історичних розвідках 1876-1877 рр.) до підкреслю-

вання втрат українства від союзу з Москвою та закликів об'єднати національні зусилля всієї України («Зазивний лист до української інтелігенції», 1881 р.).

У головних же засадах романтизм Куліша дуже послідовний, і вже в «Чорній раді» можна прочитати, по суті, все те, що виявилось у пізнішій публіцистиці. Ще у 1864 р. Куліш перший, по суті, проголошує гасло перетворення української нації з «нації етнографічної» на «націю політичну». Він дедалі очевидніше бачив загрозу для реалізації цього гасла, яка йде від деструктивних течій українського суспільства, зокрема твердить про перевагу руйнівного начала у козацькому русі і неспроможність його до державно-будівничої роботи. Куліш намагається змінити «українську легенду», той імідж українства, який обмежувався романтикою козаччини: його устремління до державних засад виводить українську традицію до часів Київської Русі. Орієнтації на народну і козацьку стихію Куліш протиставить орієнтацію на національну еліту. Політичний аристократизм Куліша не знаходить опертя в реальності, і він або капітулює, визнаючи прогресивність підкорення України Росією, або шукає якісь неймовірні шляхи для піднесення українського руху. Куліш – романтик і Дон Кіхот українського романтизму піднімає планку вимог до державотворчого національного руху, Куліш-реаліст не бачить виходу з дійсної ситуації.

У філософії Куліша помітні витоки пізнішого українського консерватизму, і саме тому український національний рух не міг прийняти в той час Кулішевої ідеології. Практично орієнтуючись на культурницьку діяльність, рух дотримувався віри в Народ, внутрішня сила якого знайде вияв, коли нація буде відроджена.

Чи не найяскравішою постаттю в українській громадській думці XIX ст. після Т. Шевченка був Михайло Драгоманов – людина різнобічних наукових інтересів і практичної дії. Він – оригінальний літературний критик та історик української літератури, соціолог і політолог; громадський діяч і кореспондент десятків періодичних видань. Михайло Драгоманов – непересічна постать в українській історії, культурі, науці. Як свого часу Т. Шевченко зробив українську літературу європейською за глибиною, новаторським втіленням естетичного ідеалу українського народу, так і М. Драгоманов у 70-90-х рр. XIX ст. підняв свої українознавчі дослідження до європейського рівня за методом наукового мислення, широтою аргументації та глибиною теоретичних узагальнень. Весь час М. Драгоманов служив

справі зміцнення зв'язків між Наддніпрянщиною і Галичиною, між Україною та Європою.

Сила Драгоманова і привабливість українського іміджу, який він створював, полягали в тому, що він прагнув синтезувати національний, демократичний та соціалістичний рухи.

Драгоманов взагалі був федералістом, віддаючи йому перевагу як способу державної організації з мінімумом насильства. Гасло незалежності руху Драгоманов відкидав не тому, що воно якось не узгоджувалося з його принципами: передусім він говорив про слабкість на той час політичних сил в Україні, здатних реально підтримати гасла національної незалежної держави, і стосовно цього мав абсолютну рацію.

Але в підході Драгоманова до української національної проблеми виявилися не тільки його загальні гуманістичні принципи, а й розуміння ним соціальної та геополітичної європейської реальності. Ситуацію України Драгоманов розглядає в світлі протистояння «германства і московщини», імперських амбіцій об'єднаної Німеччини та Австро-Угорщини, з одного боку, Росії – з іншого.

Розходження Драгоманова з націоналізмом торкалися не питання про незалежність України, яке тоді ніким із політиків не обговорювалося. Драгоманов ясно протиставляє розуміння нації як «душі», національної солідарності як національного почуття – розумінню нації як сукупності соціальних інституцій і тим протиставляє себе романтизму. В термінології, вживаній Драгомановим, йшлося про принципову суперечку українських гуманістів та українських націоналістів.

Висновки і пропозиції. Під впливом ідей Драгоманова в Наддніпрянській Україні постають молоді громади, в яких гуртувалась переважно студентська молодь. Їх приваблювала ідея поєднання боротьби за національне і соціальне визволення. Для українського руху цінними були не лише ідеї Михайла Драгоманова, а й його жертвність, послідовність у відстоюванні власних принципів. Погляди Костомарова і Драгоманова міцно ввійшли в суспільно-політичну думку другої половини XIX – початку XX ст. та потребують осмислення в сучасних соціокультурних умовах. Запровадження нових методологічних підходів до аналізу культури на рівні світової культурологічної думки кінця XIX – та початку XX ст. дозволило б подати оригінальний виклад історії української культури, поглядів М. Костомарова і М. Драгоманова в загальноєвропейському контексті. Це дало б також можливість розробити сучасну концепцію культурного процесу в Україні з урахуванням культуротворчих процесів інших народів.

Список літератури:

1. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. Т. II. – 217 с.
2. Костомаров Н. Малорусские народные предания и рассказы / Н. Костомаров // Свод М. Драгоманова. – Киев: Издание ЮЗО РГО: Русская старина, 1876. – 434 с.
3. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочий // УІЖ. – 1991. – № 3. – С. 97-107.
4. Смілянська В. Л. Батьки й діти // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова / В. Л. Смілянська. – К.: Наукова думка, 1991. – 248 с.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001. Т. 6. – 632 с.

Беличенко О.Л.

Донбасский государственный педагогический университет

СУДЬБА НАЦИОНАЛЬНОГО РОМАНТИЗМА: СОВРЕМЕННОЕ ПРОЧТЕНИЕ

Аннотация

В статье сделана попытка обобщить взгляды Н. Костомарова и М. Драгоманова на украинскую культуру как целостность в ее историческом развитии. Автор доказывает, что в трудах этих ученых берет начало теоретическое обобщение историко-культурного развития Украины. Исследованы взгляды ученых на сохранение национальных традиций, утверждение национального самосознания, пополнения духовного арсенала нации культурными достижениями мировой цивилизации. Акцентируется внимание на взаимосвязи литературной и общественной деятельности М. Костомарова и М. Драгоманова. Освещается влияние гениев нации на формирование национальной идеи, решение проблем государственности в Украине.

Ключевые слова: украинская культура, национальная идея, идеология громадовства.

Belichenko O.L.

Donbas State Pedagogical University

THE FATE OF NATIONAL ROMANTICISM: MODERN READING

Summary

The article makes an attempt to generalize the views of N. Kostomarov and M. Dragomanov on Ukrainian culture as integrity in its historical development. The author proves that the theoretical generalization of the historical and cultural development of Ukraine originates in the works of these scientists. The views of scientists on the preservation of national traditions, national self-awareness, replenishment of the nation's spiritual arsenal with cultural achievements of world civilization are studied. Attention is focused on the relationship between the literary and social activities of M. Kostomarov and M. Dragomanov. The significance of the geniuses of the nation in the formation of the national idea, the solution of problems of statehood in Ukraine is discussed.

Keywords: Ukrainian culture, national idea, the ideology of Communalism.